

ISTORIA CULTURII ȘI MUZEOGRAFIE

UN ILUMINIST TRANSILVĂNEAN DE PE MELEAGURI
SĂLĂJENE: IOSIF PAȘCA DIN PERICEI

Iosif Pașca face parte din acea generație de cărturari, pe care activitatea însuflețită și generoasă a Școlii Ardelene i-a scos la lumină. Marii cărturari ai generației, un Mîcu, un Șincăi, un Maior, au determinat la Blaj și în alte centre orașenești și rurale ale Transilvaniei, o emulație de spirit și acțiune fără precedent în cultura noastră, cei mai mulți dintre intelectualii vremii fiind pătrunși de ideea că nu se poate trăi și scrie ca înainte, și că este nevoie de o acțiune largă și comună în sprijinul difuzării culturii în popor, a înarmării acestuia cu cunoștințe folositoare și practice din varii sectoare de activitate, cu precepte morale riguroase și solide, cu o credință nestrămutată în neam și în viitorul lui. Deși departe de a se fi ridicat prin cultură, înălțimea ideilor și amploarea acțiunilor la nivelul generației primare, aceasta a doua generație a Școlii ardelene are meritul de-a fi fost mai tenace, mai răzbatătoare, în sensul unei solidarizări mai puternice în jurul ideilor port-drapel deja lansate, pe care nu s-a sfiit să le apere în polemici răsunătoare și să le dea o concretetețe și o orientare practică de necontestat. Toate drumurile și potecile atacate de

marii corifei au fost reluate și exploatate amănunțit, în lung și lat, la răsărit și la apus, toate marile direcții au fost detaliate și continuate pînă la posibila lor epuizare de o generație dornică să-și dobîndească un teren de studiu național, să se descopere pe sine ca individualitate. Este generația în rîndurile căreia se numără un D. Țichindeal, un Paul Iorgovici, un N. Horga-Popovici, un Vasile Popp, un Ioan Monorai, un Damaschin T. Bojincă, un C. Diaconovici-Loga, un Vasile Coloși și Gh. Roja, un Ștefan Neagoie și Ioan Alexi, un Zaharia Carcalechi, Dimitrie Vaida sau Gh. Montan. Mulți dintre ei, la fel ca înaintașii lor, n-au apucat să-și vadă opera tipărită, dar imboldul de a scrie și a milita pe teren spiritual românesc era mai mare decît orice gînd la o recunoaștere imediată sau viitoare. E și cazul lui Iosif Pașca, modest protopop din Periceii Sălajului, muncind cu rîvna și onestitatea vechilor cărturari spre a-și scoate neamul din întuneric la lumină.

Despre Iosif Pașca deținem astăzi puține date biografice. Știm că se trăgea din vestita familie nobilă română *Pașca de Oláh-Lápoș*, originară din Lăpușul românesc din Maramureș, cu diplome nobiliare de la Sigismund Bathori și Gh. Rakoczi¹, căci una dintre scrierile sale, *Mesteșugul lungimei de viață*, poartă semnătura însoțită de predicatul nobiliar: „Iosif Pașca de la Ó. Lápoș“. O ramură a familiei s-a așezat în ținutul Silvaniei, nu departe de Șimleu. Aici s-a născut și cărturarul nostru, dar nu știm însă precis pe la ce an. Bănuim însă că în jur de 1785 (-1790), după durata studiilor de la Blaj și după faptul că îl găsim încă în funcțiune pînă în timpul revoluției de la 1848. Studiile teologice le-a urmat la Blaj, pe timpul cît se afla prefect de studii Demetriu Caian-junior (1778—1832), față de care nutrește venerație și respect, cum aflăm din prefața altei cărți de a sale. Notăm că D. Caian ajunsese în funcția de prefect de studii pe la 1800², iar Iosif Pașca își încheiase studiile în jurul anului 1810 sau ceva mai repede, de vreme ce în 1813, cînd redactează prima dintre opere, el urcase în grad pînă la demnitatea de protopop, căci semna „smeritul între preoți Iosif Pașca, parohul Pereceiului și al eparhiei Șomleului Silv(aniei), inspector“. În această funcție va rămîne mai bine de 30 de ani, fiind înțlnit neschimbat în calendarele epocii cu titlatura: „R. D. Josephus Pascha Parochus Peretseniensis et districtus Haraklany vice archidiaconus“³. Abia în 1833 este mutat la Someș-Odorhei, după cum arată titlatura „Parochus Udvarhelyenis et Brediensis vice archidiaconus“⁴. În 1834 figurează în calendar ca „parochus Szamos Udvarhelyensis et districtus Zilah vice-archidiaconus“⁵, rămînînd acolo pînă în zilele revoluției cînd i se pierde urma.

¹ Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, II, Sibiu, 1895, p. 289.

² N. Comșa, *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 44.

³ *Calendarium novum et vetus ad annum vulgarem MDCCCXXII in usum M. Principatus Transilvaniae et partium adnexarum...*, Claudiopolis, Typis Lycei Regii, (1822), p. 212.

⁴ *Ibidem* pe 1833, p. 265. Localitatea „Brediensis“ este *Brebi*; C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, 1967, p. 104 și 214.

⁵ *Calendarium novum et vetus ad annum...* 1834, p. 240. În *Calendarul* pe 1839 figurează ca „Paroh în Szamos et Districtus Nagyszeg Vicearchidiaconus“.

Activitatea sa literară se concentrează abia pe un deceniu de existență, 1810—1820. Ea începe probabil imediat după terminarea studiilor la Blaj, când imboldurile spre munca intelectuală vor fi fost mai puternice și scad mereu cu trecerea anilor, mai ales că n-a avut șansa să-și vadă tipărite nici una dintre scrieri. Va fi intervenit apoi rutina profesiei ca și depărtarea de orice mediu intelectual, ca să nu punem la cântar și faptul, că pe arena literară se ivise după 1820 o nouă generație literară, cu alte gusturi și preocupări. În orice caz protopopul nostru avea gata la 1813 prima dintre operele sale importante: *Istoria Bibliei, adecă a sfintei Liturghii din cuvioșii aprobăliți izvoditori scoasă și întru acest chip pre limba românească alcătuită de smeritul între preoți Iosif Pașca parohul Pereceiului și al Eparhiei Șomleului Silv(aniei) inspector. Anul Domnului 1813*. Manuscrisul lucrării a fost trimis spre avizare forurilor superioare, adică celui dintâi vicar al Sălajului, Gheorghe Tatu, numit de episcopul Bob în 1810. Acesta scrie pe coperta interioară a manuscrisului următoare *Aprobație*: „Această carte, anume *Istoria S(fin)tei și dumnezeieștii scripturi a Testamentului vechi și nou*, care frăția sa c[insti-tul] paroh și inspector al Periceiului din aleși și aprobăliți izvoditori a o culege și într-acest chip a o alcătui nu s-au lenevit. Aceasta cu luare aminte și cu mare desfătare cetindu-o, nimica n-am aflat care pravoslavnicii credință, bunelor năravuri s-ar împotrivi. Ci, din potrivă, bunilor credincioși spre deprinderea întru cunoștința lucrurilor celor dumnezeiești folositoare a fi vâzînd-o tuturor a să comendăli ca să o cetească, vrednică o judec adevărat. An 1813, noiembrie 5 zile, în Șomleu. Gheorghie Tatu, a Sălajului vicareș⁶. Cartea, așa cum aflăm dintr-un *Cuvînt înainte către cetitorii* este izvorită din rațiuni patriotice și iluministe, deoarece „fiștecine, încît poate, a să nevoi spre mîngîierea și folosul Patriei și a neamului său. Deci și eu, neavînd aur și argint, cu această cărticică (ce se numește *Istoria Bibliei adecă a S[fin-tei] și dumnezeieștii Scripturi*) pre neamul nostru cel rumânesc a-l îmbucura și a-l folosi am voit⁷. Ea a fost scoasă din „izvoditori latinești“, deci se roagă să fie iertat dacă „întru unele locuri și să va părea întunecat, graiul“. Spre o mai bună consultare, ea a fost împărțită în șase părți și la „fiștecare parte am adaos niscai luări aminte prin care să dă înainte ce trăbuește din cele întru acea parte pomenite a culege și a învăța“. Aceasta ne dă convingerea că lucrarea lui Iosif Pașca nu este o simplă traducere ci, în felul ei, o operă personală, alcătuită după mai multe izvoare. După cîte sîntem informați o *Istorie a Bibliei* nici nu apăruse pînă la acea dată în literatura română și tipărirea ei l-ar fi transformat pe Iosif Pașca într-un punct de referință. Doar Constantin Diaconovici-Loga a mai încercat o asemenea lucrare mai tîrziu, dar din nefericire ea s-a pierdut.

În același manuscris 450, aflat astăzi în posesia Bibliotecii Academiei R.S.R. Filiala Cluj-Napoca, se mai păstrează și cea de a doua operă a lui Iosif Pașca, legată într-un fel de prima. Ea se intitulază *Istoria Testamentului Nou deosebi, care pre scurt o au alcătuit cuceritul între frați Iosif Pașca parohul Periceiului în anul Domnului 1813*. Că este considerată de autor o

⁶ Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj-Napoca, ms. 450.

⁷ Vezi și *Anexele*.

lucrare deosebită de prima, ne-o spune și *Cuvîntul înainte cătră cetitoriu* pe care îl așează înaintea manuscrisului. Și aici autorul a folosit în mod creator experiența altora, căci după rezumarea scenelor mai importante din *Noul Testament*, „mai pre urmă am luat din S. Scriptură și am pus înainte prin întrebare și răspuns cuprinderea pre scurt a fieștecăruia cărți a Testamentului Nou deosăbit“, lucru care crede că va aduce mare ușurare celor care-l vor consulta.

Nici această lucrare, izvorită și ea din rațiuni iluministe: („nu ca să plac, ci ca să folosesc“ — cum ne spune în prefață), n-a ajuns să fie tipărită la timpul potrivit. Legată împreună cu *Istoria Bibliei*, cele două lucrări au fost trimise spre lectură, și eventual spre tipărire, episcopului Oradiei Mari, Samuil Vulcan, care trecea în epocă drept un mare mecenat, căci pe manuscris se păstrează următoarea însemnare: „Dăruit de autor Bibliotecii Eparchiei Oradiei Mari“. În această bibliotecă el a rămas multă vreme nefructificat, alături de multe din manuscrisele învățaților Școlii Ardelene, ajunse aici prin prietenia care îi lega de Ignatie Darabant, predecesorul lui Samuil Vulcan. Și chiar dacă manuscrisul nu i s-a tipărit, un rezultat tot a avut trimiterea lui la cancelaria episcopoească din Oradea: autorul a început să se bucure de grația și protecția episcopului orădean, care a fost inspiratorul celei de a treia cărți ale sale. Aceasta e o traducere după *Ars longae vitae*, tipărită în 1804 din porunca și cheltuiala episcopului de Nitra, Francisc Xavier Fuchs. Cum Samuil Vulcan era preocupat în această vreme și de traducerea altor cărți medicale, cum ar fi aceea a abatelui André Tissot⁸ (1728—1797), el a recomandat lui Iosif Pașca să transpună în traducere românească lucrarea lui Fuchs. Aceasta a fost terminată în 1815, după o muncă susținută de doi ani, manuscrisul autograf avînd 557 pagini în 4° și păstrîndu-se la Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj-Napoca sub cota 449. Titlul său complet este *Meșteșugul lungimei de viață, prin doftoreasca grijă a trupului și a sufletului*⁹. Este prima *Macrobioțică* tradusă în românește, cu mult înainte, după cum observăm, de cea a lui Pavel Vasici după Hufeland (1830), și apariția ei în context românesc se înscrie în programul mai larg al Școlii Ardelene de combatere a superstițiilor și de răspîndire a unor învățăminte practice în popor. Iosif Pașca e convins că printr-un mod de viață dietetic, îngrijit și rațional, omul poate evita multe boli și își poate asigura o bătrînețe lungă și lipsită de chinuri. Este însă nevoie pentru aceasta de cultură, de pătrunderea în mase a unor cunoștințe igienice de primă necesitate, de înlăturarea practicilor băbești. „De aș voi a grăi despre folosirile aceștii cărți — scrie el în prefață — aș putea să zic cum că nice o foaie a aceștia nu iaste care cu adevărat folos sufletesc și trupesc întru sine să nu o cuprinză; aș putea să zic cum că, — cînd aceasta credința cea deșartă și relele presupusuri despre grija

⁸ Lui Samuil Vulcan i s-a atribuit traducerea lucrării abatelui francez Tissot, *Tratat despre vindecarea morburilor poporului de la țară sau Sfat poporului*. Vezi Iosif Pervain, *Simone André Tissot și Samuil Vulcan*, în „Tribuna“, Cluj-Napoca, XVIII, 1974, nr. 8, p. 13; nr. 9, p. 6.

⁹ Lucrarea a fost semnalată și discutată de O. Șchiau și D. Curticăpeanu, *Iosif Pașca, „Meșteșugul lungimii de viață“*. *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania*, în *Studia*, series. fil., XIV, 1969, fasc. 1, p. 11—16.

trupului, care încă pînă acum în neamul nostru au rămas, — prin aducerea luminatelor și adevăratelor dovediri le taie și le plinește, iară mai cu seamă cînd grija trupului său a vieții ceii vremelnice (a căria nu stăpîni, ci numai purtători de grijă sîntem, și de care foarte mare samă la înfricoșata judecată să dăm), fără de grija sufletului o arată a fi cu neputință, spre amîndouă acestea foarte tare ne deșteaptă și ne stîrnește și așa și vrîmelniceii și veciniceii fericiri părtași ne face¹⁰.

Subliniind și aici „nevoința spre fericirea neamului său“, care l-a condus la redactarea acestei lucrări, Iosif Pașca nu uită să adauge că e de trebuință un ochi ager și exersat pentru ca „cel cu bună luare aminte această carte a o ceti“, „după descurcarea coajei și însuși miezul a-l ispiți va voi, fără îndoială le va afla“. Aceasta, pentru că lucrarea tradusă de el nu este o simplă *Dietetică*, ce are în vedere un mod de viață rațional doar din punct de vedere biologic, medical, ci și psihic, sufletesc. Dacă prima împărțire a cărții are în vedere viața în general (*Pînă cînd trăiesc sadurile* (plantele), *Pînă cînd trăiesc dobitoacele*, *Cîtă vreme trăiesc oamenii*, *În ce stă viața trupului omenesc*, *Ce fel de om poate nădăjdui viața lungă* etc.), în cea de a doua parte a cărții, el ține să sublinieze că „Lungimea de viață numai acela poate să aștepte care căutînd la întocmirea trupului și a sufletului acesta întru sine laolaltă împreunate le va afla“. Contează în primul rînd daturile biologice, ereditare (*Fericita naștere de la părinți*, *Înțeleapta ocîrmuire a prunciei*, *Buna iscusire a copilăriei*, *Folositoarea cuprindere*, *Plăcuta schimbare a vieții*, *Veseloasa desfătare a simțurilor*), dar și modul în care vom și să folosim: hrana, somnul, curăția, mișcarea trupului, aerul, „boldul cel de naștere“, avînd grija totodată „de ale vieții primejdii“, de boale și bătrîneți. Sînt tratate și descrise în amănunt principalele boale și modul în care ele se pot evita sau cura: vărsatul și zăporul, rîia, frigurile cele putrede, turbarea, boala cea venericească. Un loc important se acordă însă cauzelor psihice, care sînt tratate într-un capitol special, avînd titluri ca acestea: *Cea dintîi pricină a răului iaste pofta cea fără de orînduială a omului*; *Neștiința din partea înțeleptului iaste pricina răului*; *Trîndăvia sau slăbiciunea inimii iaste pricina răului*; *Despre iubire și înfrînarea aceia*; *Despre înfrînarea miniei și a urii*; *Despre dorire și fericire*; *Despre întristare și durere*; *Despre nădejde și deznădăjduire*; *Despre răutatea răului și a păcatului*, etc. Toate acestea sînt expuse într-un limbaj medical destul de evaluat, cu propensiune spre adaptarea unor neologisme sau termeni specioși¹¹. Unii dintre termeni sînt explicați în subsol sau între paranteze. Iată cîteva cazuri: „firuțele cele mai de pre urmă (fibrele) să înțelegi părțilele acele în forma firului de tort care mai pre urmă să pot face din toate, adecă din carne, din os — i proci“, „Scocurile, care latinește să cheamă *canale*, pe aici se zic *cetărni*“; „prin *erbi* voiesc ca să înțelegi iarbă cea verde care face sămîntă, prin *ierburi* burăenile care nu au sămîntă; „*fibre* — firicelele cele mai de pe urmă“; *substantia* — ființa aceleia; „prin *scorbut* să înțelegi stricăciunea gurii“; prin *zalfă* să înțelegi umezeala care din cap curge în piept“; „*bronhii* — părțile cele spre răsufflare alungitoare“. Alteori termenii latini sau neologici sînt înlocuiți cu unii dialectali: *ftizie* — *oftică*; *vitale principium*

¹⁰ Vezi și *Anexele*.

— *dubul cel de viață*; *myriades* — *nenumărată mulțime*; *metamorphosis* — *schimbare*; *caloris* — *zădubul*; *elementa* — *stihiile*; *irritationes* — *întăritări*; *vehemens* — *silnic* etc., dar alteori ei sînt păstrați nealterați: *astenia*, *melancolia*, *absolut*, *materia*, *hirurg*, *flegmaticus*, *paragrafuri*, *atmosfera*, *antimoniu*, *vegetativ*. Traducerea e suportabilă, chiar cu oarecare îndemînare minuită.

„Toată mulțimea lucrurilor celor zidite e plină de duhul de viață, de tinere și de creștere dăătoriu. Și batăr că acesta o oră în închisoare și oarecumva în niscai legături a să ținea aorea fără de lucru a zăcea și oarecumva a sărba să vede, tătuș în cea mai multă vreme iaste foarte lucrătoriu și nici odinioară nu iaste fără de cuprindere căci după ce însemîntă în cărăzariul jitaniiilor în ou, o oarecare vreme ea au dormit, au zăcut, mai pre urmă prin căldură și alte stări împrejur deștepîndu-să priveghează și face ca din sămînța în pămînt sădită și întoarsă aici ierbi, acolo ierburi, aici tufe, acolo arbori să odrăzlească din obrăzariu flutur, din ou pasere oarecîva vreme înlăuntru cresoută să să nască. Asprimea iernii nu puțințele și dintră cele (vegheitative) crescătoare și dintră cele mișcătoare a s-omorî să vede pe care patnica primăvară la viață le cheamă și le întoarce. Ursul, liliacul, rîndunelele și nenumărata mulțime a muștelor în vremea primăverii se deșteaptă din întunerecele și ascunsurile sale la lumină și la aerul cel slobod să ivesc și pentru îndărăpt dobîndita viață și întinerire se bucură. Țarinele, șășurile, grădinile și desișurile în vreme de iarnă o tristă schimonosire și asprime le cuprinde. Așjiderea arborii, tufele, ierbile stau înaintea ochilor ca niște moarte, dară cum intră soarele în Berbece îndată să mișcă într-însele duhul cel de viață și mai întîia în (fibrelle) firuțele cele mai de pe urmă, și în scocurile lor aduce umezeli pururea curgătoare. De-acia podoaba frunzelor care iarna de la dînsele o au fost luat li-o întoarce îndărăpt și cu minunata pompă a florilor mai vîrtos decît mai înainte le înfrumusețează și așa duhul acel de viață după trecerea iernii mai de prisosit îș revarsă puterea sa, batăr că nici odinioară nu să poate zice a fi fără de lucrare și așa iaste de cuprinzătoare stăpînirea lui, cît toată firea străbate prin nemăsuratele ținuturi ale aerului, ale apei și ale pămîntului de prisosit fiind vărsat“¹².

Meșteșugul lungimii de viață este o operă interesantă, de certă factură iluministă. Publicarea ei l-ar fi făcut cunoscut pe Iosif Pașca în cercurile medicale românești, iar traducerea sa ar fi fost un cîștig sigur pe drumul consolidării acestei discipline la noi. În ordinea activității sale globale însă, ea se situează pe un plan de secundariat față de alte două lucrări, alese de data aceasta din sfera „cărților de înțelepciune“. Cea dintîi se intitulează *Vrednice de pomenire și prea alese zise a unora dintre împărații, filosofii și alți fel de bărbați iscusiți, greci, romani și dintră alte neamuri de demult, întru acest chip pre limba românească alcătuite prin mai micul între preoți Iosif*

¹¹ Pentru a se putea stabili contribuția sa la formarea terminologiei medicale științifice românești a se vedea: L. Bologa, *Contribuții la istoria medicinei românești*, București, 1967 și N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1969.

¹² *Meșteșugul lungimii de viață*, Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, ms. 449, f. 3—4.

¹³ Vezi pentru aceasta Al. Dușu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1967.

Pașca, parohul și inspectorul Periceiolui. Anul Domnului 1820 (ms. 5). Cea de a doua, *A lui Marco Antoniu filosofului Comentarii (sau cărți de însemnare) care sîe însuși și le-au scris. De pre limba lătinească pre limba românească întorși* (ms. 500). Nu poartă nici un an, dar credem că el datează cam din același timp cu *Vrednicile de pomenire și prea alese zise . . .*, căci materialul lor este în mare parte asemănător. Au fost alcătuite cu un scop moralizator și înalt educativ, venind în directă descendență a scrierilor de tipul *Pilde filosofești și Floarea darurilor*¹³. Dar pe cînd acestea luau multe exemple și pilde din *Biblie*, lucrarea lui Iosif Pașca nu face nici măcar o singură referire la cartea sfîntă. Autorii, din scrierile cărora sînt selectate pildele, aparțin în mare majoritate antichității greco-latine, cum se poate vedea dintr-o sumară listă: Alexandru cel Mare, Severus, Alexie poeta, Alfonsus craiul dragonilor, Amarie împăratul, Annibal, Antigonus al II-lea, Antioh, Antioh sofista, Antoninus Pius, Marc Antonie ritorul, Apeles pictorul, Arhelauș, Archidamidas, Archidamus Zeuchi, Aristides dreptul, Aristipus, Aristo, Aristoteles, Atenodorus filosoful, Aurelian, Diogene, Dionisie împăratul, Epaminondas, Epictetus, Eumenes, Zeuxis, Zorileus, Iulie Kesariul, Cecilius Metelus, Cato cel mai bătrîn, Ciceron, Leonidas, Plato, Pompei cel Mare, Paulus Emilius, Nero, Salvius Julian, Scipio cel Mare, Seneca, Socrate, Tiberie, Traian, Temistocles, Titus Vespasianus, Valeria, Veturia ș.m.d. Lucrarea are în față *Indexul autorilor cari să află întru această carte și a ziselor acestora*, unde se dă un fel de cuprins al pildelelor și anecdotelor, cum în felul următor: „Arată cum că trebuie a cinsti pre cei mai mari, muștrînd sumeția slugii sale care pîntru împăratul avînd-o nu cinstea pe senatori; „Cum că deprinderile de cinste mai mult trebuiaște a le socoti, decît netrăbnică și urîta ședere. Tot acolo . . .” etc. În cuprinsul cărții însă pildele urmează una după alta, fără obișnuitele definiții din *Pildele filosofești*, lăsîndu-se la îndemîna cititorului formarea impresiei de lectură. Iată pildele al căror conținut a fost rezumat mai sus: „*Adrian Kesarul*. Odinioară vîzînd pe sluga sa umblînd între doi senatori, au trimis ca să-l poștească și să-i zică: „Nu voi a umbla între aceștia, a cărora încă poți fi slugă, împreună și de vrednicia senatorească purtînd grija și sumeția slugii care pentru cesariul o avea, muștrînd. 2. Cînd împotriva acestuia ar fi scris Florus aceste versuri: «Eu nu vreau să fiu cesariu / a umbla prin Britania / a răbda brumele de la Skütia», au răspuns: — «Eu nu vreau a fi Florus, prin crîcime a răbda țîntari rătunzi», asămînînd cum că el deprinderile cele de cinste mai multe le socotește, decît netrăbnică și urîta ședere”.

Iată alte cîteva din pildele cărții:

” 1 Agatarcus zugravul se fălea cum că zugrăvește grab, cînd Zeuxis mai îndelungă vreme făcea lucrul său. Iară Zeuxis au răspuns: „Cele ce degrab să fac, degrab pier. Dimpotrivă, cele ce pe încet, cu grija bună să săvîrșesc, peticrec mai îndelung.

1 Agatoclees, craiul Siciliei, fiind născut din tată olariu, avea obiceiul a pune la masă pe lîngă paharele cele de aur și pahară de lut, care arătîndu-le tinerilor zicea: Cînd mai nainte, de acestea am făcut, arătînd cele de lut, acuma prin priveghiare și bărbăție de acestea fac, arătînd cele de aur. Nu s-au rușinat de norocirea dinții, ci mai mărit au socotit a fi împărăția cu vîrtute a o agonisi, decît dacă cu moștenire ar fi venit: cît împărat a să naște

nimic mare iaste, iară de împărăția a să fi făcut, vreadnic foarte mare iaste.

2. Acesta aceia mai virtos sieși socotea laudă cum că când ar fi fost împărat și de ceilalți cu sfatul ar purta grija, tătus cu deprinderea lucrurilor decît ceilalți cu nimica nu ar fi mai jos și cum că preste sine însuși ar împărăți și al său, ca să zic, împărat, ar fi acesta mai frumos a fi, judeca, decît cum că ar împărăți preste alții.

1 *Agis întîie*, craiul lacedemonilor, cînd la Mantinea ar fi zis cariva să nu să oștească cu împotrivnicii căci ar fi cu numărul mai mulți, au răspuns: cu mulți trăbue să să oștească cel ce preste mulți vrea a împărăți¹⁴.

Vrednicile de pomenire și prea alese zise . . . este o carte de mare erudiție și complexitate. Ea cuprinde în sine atît tipul cărților „de comportament” cît și acela de tipul „oglinza principelui”, pildele date de Iosif Pașca avînd atît rolul de a educa și moraliza publicul, de a-i oferi un model de comportament, cît și acela de a forma conducători luminați, atașați claselor de jos și norodului din care au ieșit. Jozefinismul atitudinii sale este evident și alegerea unor întîmplări cu caracter anecdotic din viața unor conducători de popoare și împărați, denotă o preocupare constantă pentru ca figura conducătorului să fie deplin acomodată cerințelor vremii. Numeroase comentarii și intervenții cu caracter apreciativ (ca de exemplu „Minunată pildă, și a încredințării la prieten, și a tainurii ocărilor neprietenului”), au tocmai rolul de a inculca cititorului meditația pe tema autorității și responsabilității princiare, a ideii de „contract social” pe care acesta o presupune.

Această idee o găsim mai accentuat exprimată și în prefața care însoțește cartea, și unde se explică în felul următor: „m-am apucat de am alcătuit această cărțică, care cuprinde niscai alese și cu tot vrednice de pomenire zise a împăraților și a filosofilor și a altor bărbați de frunte dintră neamurile de demult, socotind să nu puțin folosesc spre îndemnarea cătră faptele cele bune și abaterea de la păcate, zisăle, care neamurile cele de lumina descoperirii lip-site, despre acele [cunoștință] n-au avut”¹⁴.

Din aceeași categorie a „cărților de înțelepciune” fac parte și *Comentariile* lui Marc Aureliu, pe care Iosif Pașca are privilegiul de-a le fi transpus pentru întîia oară în limba română¹⁵. Către celebra carte a acestui împărat filosof, adevărat părinte al filozofiei stoice, trebuie să-l fi atras originalitatea și simplitatea concepțiilor lui de viață, o atitudine sceptică dar dirză față de nevoile vieții, în conformitate cu precepte de conduită foarte riguroase și demne, iubirea și slujirea aproapelui, devoțiunea și respectul reciproc. Modul de a trăi și de a gândi al acestui împărat soldat, care ura luxul, dezmațul și orice exces, punînd preț doar pe simplitate și pe puterea personalității umane, trebuie să fi fost foarte în spiritul timpului, într-o vreme în care iosefinismul lansase și susținuse astfel de precepte chiar cu autoritatea Curtții. Foarte mulți dintre cărturarii epocii se alăturaseră dezvăluirii și propovăduirii acestui nou tip de ideal al omului al acestui *l'honnête l'homme* pe care filozofia luminilor îl socotea mai presus de orice și de la care conaționalii noștri aștep-

¹⁴ Vezi *Anexa*.

¹⁵ N. Lascu, *Clasicii antici în România. Bibliografie*, București, 1974, p. 419.

tau emanciparea din servitutea feudală. Este simptomatic faptul că numai în decurs de un deceniu se înregistrează în Transilvania apariția a nu mai puțin de șase asemenea cărți: *Oglindă arătată omului înțelept* de N. Horga-Popovici, apărută la Buda în 1808. *Adunarea de lucruri moralicești* de D. Țichindeal. Buda, 1808, *Polyzos Kontos, Învățăături de multe științe*, tradusă de Nicodim Greceanu la Sibiu în 1811, *Moralnice sentenții* ale lui I. Teodorovici-Nica, apărută la Sibiu în 1813, *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime* (Sibiu, 1819) a lui Moise Fulea care traduce cartea lui Johann Heinrich Campe pe, în sfârșit, *Omu de lume* a lui Vasile Ghergheli de Ciocotici, apărută la Viena în 1819. Toate aceste lucrări trebuie să-l fi stimulat pe Iosif Pașca spre a da la lumină această frumoasă și exemplară carte a antichității greco-latine. De data aceasta el așează în fruntea traducerii sale un fel de glosar¹⁶ în care explică cuvinte ca: *comentarii*, *universum*, *genius*, *fatum*, *simplicia*, *substanție*, *atomus* („însemnează pătărică mică de praf care nu să poate împărți în două”), *indiferent* („însemnează lucru de obște, nici bun, nici rău”), *subiect* („acea despre care să zice ceva”), *silogismus* („vorbă întăritoare, din care ceva apriat urmează”), *teorema* („gîndire, iscodire ascuțită”), *dialogus* („vorbire între doi”), *sofista* („filosof viclenitoriu, mincinos”), *dialectica* („învață a arăta lin și drept”), *teatrum* („loc de privesite”). Lipsește în schimb *Cuvîntul către cetitor* cu care eram obișnuiți în celelalte scrieri și traducerea urmează destul de fidel textul latin¹⁷: „Dimineața adu-ți aminte a-ți proci ție: astăzi va să fie ca să aib lucru cu oarecare curios, nemulțumitoriu, nerușinos, viclean, pizmuitor, fără de omenie. Să întîmplă lor acestea de la neștiința bunurilor și a relelor, iară eu fiindcă și firea binelui o știu, cum că iaste cuviința, și a răului, cum că iaste necuviința, și însuși firea celui ce greșeste cum că de un fel mie iaste nu într-atîta cum că minții și părții cei dumnezești împreună cu mine iaste părtaș, nici a mă putea de la vreunul de aceștia vătămă, cunoscut am (căci nimenea ou lucrul cel necuvios pre mine a mă învălui) dară nici a mă mînia pe cel de neam mă pot și pre acela a-l urî, căci spre împreunate lucruri sîntem născuți. În ce chip picioarele, mînile, genele, dinții cei de sus și cei de jos a să împotrivi dară unul altuia, afară de fire iaste. Iară a împotrivi viitorului iaste a-l mînia și a urî”¹⁷.

Iată cum sună acest pasaj în traducerea lui Șt. Bezdechi: „Spuneți cu ora de dimineață: astăzi o să mă întîlnesc cu un om nechibzuit, nerecunoscător, nerușinat, viclean, invidios, nesociabil. Toate defectele acestea sînt urmările

¹⁶ El poartă titlul: „Pentru mai lezne înțelegerea unora cetitori prin înainte însemnarea și tălcuirea pre scurt a unora nume lăteșesti care nu s-au putut întocmit zice și într această carte în multe locuri se află”.

¹⁷ Spre comparație dăm textul latin din Marci Antonini, *Libri XII, Eorum quae de se ipso ad se ipsum scripsit*, Lipsiae, 1729, p. 21: „Mane praedicere memento tibi: Hodie futurum est ut rem habeam cum curioso, aliquo, ingrato, proteruo, doloso, inuido, illiberali, obueniunt illis itta omnia a bonorum malorum que inscitia, ego vero, quum et naturam boni norim, quod honestum, malique, quod inhonestum sit, ipsamque adeo delinquentis naturam quod congener mihi sit, non tam quod fanguinis feminisque eiusdem, quam quod mentis ac portionis diuiniae mecum particeps i nec aedi posse me ab horum ullo compertum habeo (neque enim inhonestae re aliqua me quisquam inuoluerit) sed nec succensere congeneri possum, eumue odisse. Siquidem ad mutuas operas nati sumus; quomodo pedes, manus, palpebrae, dentium superiorum inferiorumque ordines... etc.

neștiinței oamenilor cu privire la bine și rău. Eu însă am recunoscut clar că binele din firea sa este frumos și răul este urât, că omul care păcătuiește contra mea, în realitate îmi este înrudit, nu doar că am fi de același sânge și origine, ci fiindcă sîntem deopotrivă părtași la rațiune, la menirea divină. Nimeni nu-mi poate aduce vreo vătămare, fiindcă nu mă las ademenit spre vitiu. Tot atît de puțin mă pot mînia pe acela ce-mi este înrudit, căci sîntem creați pentru o activitate comună, ca picioarele, mîinile, pleoapele, ca falca de sus și cea de jos. De aceea vrăjmășia oamenilor între ei este contra naturii și a simți în sine voie rea sau repulsiune este un fel de vrăjmășie¹⁸.

Iată un alt fragment din Cartea a X-a: „Cînd vei fi, o suflete bun, simplu, mai gol decît trupul care pe mine împrejur mă cuprinde luminos? Cînd întocmirea iubirii și pornirea cei cuvioase dată vei începe a avea? Cînd vei fi deplin de nici un lucru lipsit nimica mai încolo dorind, nimica poftind sau însuflețit cu care a trăi ție să fie destulătate, nici vreme în care mai îndelungat să trăiești cu aceia, nici locul sau ținutul sau buna întocmire a văzduhului sau prietenească însoțire a oamenilor?”

Și din nou la Bezdechi: „O sufletul meu! Nu o să ajungi în sfîrșit bun și sincer și împăcat cu tine însuși? Cînd vei ajunge odată mai străveziu ca trupul ce te acoperă? Nu vrei în sfîrșit odată să te bucuri de fericirea de a iubi și a face bucurie oamenilor? Nu o să ajungi în sfîrșit odată la mulțumirea fără de trebuințe cînd să nu mai ceri nici să mai dorești nici o plăcere, încorporată fie în ceva însuflețit sau neînsuflețit, nici timp ca să te desfătezi mai multă vreme și nici să fii în alt spațiu, în alt ținut, ca să respiri un aer mai curat, să ai legături cu oameni mai cultivați?”

Menționăm că Șt. Bezdechi face această traducere din greacă, pe cînd Iosif Pașca traduce după un exemplar latin.

Comentariile lui Marc Aureliu, ca și *Vrednicile de pomenire și prealeselor zise*, reprezintă lucrări de mare însemnătate în programul de luminare al Școlii Ardelene și o reintroducere a lor în circuitul nostru cultural prin ediții sau antologii s-ar impune cu necesitate. Cărțile de înțelepciune își dobîndesc astfel noi puncte de referință în Transilvania, dovedind o dată în plus interesul cîrturarilor acestei „provincii pedagogice” pentru literatura cu caracter etic pregnant. Bogata și valoroasa activitate iluministă a lui Iosif Pașca ilustrează în mod cît se poate de edificator desprinderea tot mai insistență a noilor generații de intelectuali blăjeni din canoanele teologale și îndreptarea lor înspre preocupări prin excelență laice, căci din cele cinci lucrări manuscrise ale lui Iosif Pașca, abia două sînt consacrate unei problematici cu caracter religios. Și totodată ea ne face dovada mării puteri de difuziune a ideilor iluministe în sectoare și regiuni cît mai departe de centrul de iradiere al acestora, Blajul. Este în întregime meritul lui Iosif Pașca de a fi introdus Țara Silvaniei în acțiunea de reînnoire națională pe care Școala Ardeleană a înscris-o în spațiul nostru cultural de la începutul veacului al XIX-lea.

dr. MIRCEA POPA

¹⁸ Marcu Aureliu, *Către sine însuși*. Din grecește de Șt. Bezdechi. Cu o prefață de Șt. Bezdechi, București, 1922, cartea II-a, p. 21—22.

ANEXĂ

I

PREFAȚĂ LA ISTORIA BIBLIEI ADICĂ A SFINTEI
LITURGHII*Cuvînt înainte către cetitoriu**Iubite cetitoriule!*

De vreme ce nu numai din porunca Dumnezeuiască cartea poruncește ca să facem bine și celor ce ne urăsc pre noi, ci și din porunca firii, fieștecine încît poate a să nevoi spre mîngîierea și folosul Patriei și a neamului său. Deci și eu neavînd aur și argint, cu această cărtică (ce se numește Istoria Bibliei adică a S. și dumnezeieștii Scripturi) pre neamul nostru cel românesc a-l înbucura și a-l folosi am voit. Carea în șasă părți împărțindu-să pentru a ta mai lesne pre dînsa mergere. Înaintea fieștecării părți am făcut cuprindere pre scurt a celor întru aceea parte pomenite și pentru al tău mai mare folos la fieștecare parte am adaos niscai luări aminte prin care să dă înainte ce trăbuiește din cele întru acea parte pomenite a culege și a învăța.

Iară despre hronologia și altele întru care însuși scriitorii cei pravoslavnici întru sine să osibesc, nimic la mijloc n-am adus. Care cu prea lăudați izvoditori să nu să poată îndrepta. Iară io iubite cetitoriule am voit a-ți aduce aminte ca de cumva întru unele locuri și să va părea întunecat graiul, să nu te pripești a-m[ă] vinovăți și a-m[i] defăima lucrul, căci că aceasta mai cu samă din izvoditori lătinești o am scos. Dară de pre o limbă pre alta chear și luminat a tălmăci și celor mai învățați cu anevoie iaste. Ci toate le ia în parte bună și te folosește cu această a mea osteneală, pre mai mare lauda lui D-zeu și a S. Bisearici creștere și a sufletului tău mîntuire, carea poftind.

Al tău

de bine voitriu preotul,
Iosif Pașca

II

PREFAȚĂ LA ISTORIA TESTAMENTULUI NOU DEOSEBI CARE PRE SCURT
O AU ALCĂTUIT CUCERNICUL ÎNTRE PREOȚI IOSIF PAȘCA
PAROHUL PERICEIULUI ÎN ANUL DOMNULUI 1813*Cuvînt înainte către cetitoriu**Iubite cetitoriule!*

Înainte de aceasta cu ajutoriul Atotputernicului Dumnezeu am fost alcătuit pre scurt Istoria Bibliei adică a Sfintei și Dumnezeieștii Scripturi, în care socotind cum că pomenirea lucrurilor celor ce să cuprind în cărțile Testamentului Nou, devreame ce aceste mai pre

la toate Bisericele Pravoslavnicelor creștini să află, și adeseori în sfintele biserici să cetese nu iaste tocma ușor de lipsă precum iaste pomenirea lucrurilor celor ce să cuprind în Cărțile Testamentului vechiu, care și mai pre arare locuri să află și mai rară cetire să face dintr-însăle numai despre acele lucruri în Testamentul Nou cuprinse am făcut pomenire fără de care rîndul și curgerea istoriei (care poftă ca precum osăbite la facerile de bine și darurile de la Dumnezeu norodului celui ales date s-au scris așa și lepădarea și pedepsirea aceluia pentru nemulțumirea și moartea făcătorului său de bine făcută să să însămneze) nu să putea bine întocmi, iară după aceia cugetînd cum că unite întră credincioși și de cărțile Noului Testament sînt lipiți. Pântru aceea de folos a fi am judecat, ca prin această Istorie să pomenesc deosăbit lucrurile în Testamentul Nou cuprinse, care lucru pre scurt cu ajutoriul celui atotputernic am și săvîrșit și mai pre urmă am luat din S. Scriptură și am pus înaintea prin întrebare și răspuns cuprinderea pre scurt a fieștecăria cărți a Testamentului Nou deosebit. Care mult folos pot să aducă bine credincioșilor creștini. Întru care cărtică orice scăderi din neluarea mea aminte și slăbiciunea mea a să fi întîmplat vei afla tu, o, iubite cetitorule din dragostea și înțelepciunea ta le îndreptează și de nu lucrul încai îmi aprobălește strădania care din îndemnarea multora o am pus, nu ca să plac, ci ca să folosesc.

Și sînt al tău

de bine voitriu preotul

Iosif Pașca

III

PREFAȚA LA MEȘTEȘUGUL LUNGIMEI DE VIAȚA

Cuvînt înainte

Fiindcă din începutul lumii oamenii totdeauna foarte tare au iubit viața sa, pântru aceia și mijlocirile și ajutorințele cele spre lungimea și fericirea aceia întocmite cu toată nevoița le-au căutat și pînă astăzi a le căuta să sîrguesc. De aici iaste cum că mai în toate limbile, osăbite, pre aceste povățuitoare cărți, prin nevoița spre fericirea neamului său osîrduitorii lor bărbați la lumină a să trimitte vedem. Nu numai de folos, ci și de lipsă dară era ca aceiași/i/ dragoste, și spre neamul românesc cineva să o arate. Aceasta e una din pricinele care pre Măria Sa Prea Luminatul și Prea Sfințitul Domnul Domn Samoil Vulcan episcopul Orăzii Mari, ca pre un prea fierbinte răvnitoriu al iscusirii și al fericirii neamului românesc l-au îndemnat. De această mai întiu prin porunca și cheltuiala Excelenței Sale Prea Lum/inatului/ și Prea osfințit d/omnului/ d/omn/ Franțisc Xaverie Fucs arhiepiscopului de la Nitra în limba lătimească la lumină trimisă carte, mie, carele, puțin-tealele ceasuri cele ce de la plinirea datoriile mele celor preoțești îmi întrecea, spre ce va lucru de folos a le întoarce voit spre întoarcerea pre românie a mi-o încredința s-au milostivit. De aș voi a grăi despre folosirile aceștii cărți, aș putea să zic cum că nice o foaie a aceștia nu iaste care adevărat folos sufletesc și trupesc întru sine să nu cuprinză; aș putea să zic cum că cînd aceasta credința cea deșartă și relele prepusuri despre grija trupului care încă pînă acum în neamul nostru au rămas prin aducerea luminatelor și adevăratelor dovediri le taie și le plineaste, iară mai cu samă cînd grija trupului sau a vieții ceii vremelnice (a căria nu stăpîni, ci numai purtători de grijă sîntem, și de care foarte neputință spre amîndouă acestea foarte tare ne deșteaptă și ne stîrnește și așa și vremealnici mare samă la înfricoșata judecată vom să dăm) fără de grija sufletului, o arată a fi cu și veacnicii fericiri părtași ne face.

În aceea stă și altele asemenea acestora, care înainte a le aduce aș putea, le tac, știind cum că aceaste cel ce cu bună luare aminte această carte a o ceti și, pă cum se zice, după descurcarea coajei și însuși miezul a-l ispiti va voi, fără îndoială le va afla.

Precum dară mod cu ferbinte rîvnă viața voastră o, iubiți, așa toți dinpreună, aceste vieți omenști cu totul folositoare carte cu bucurie o cetiți, cele întru dînsa cuprinse urmați și Mării Sale mai sus titălănitului Episcop, carele cu aceasta neamul nostru cel românesc a-l îmbucura părinteaște au voit, detornică mulțumită a face nice odinioară încetați, iară mie de nu lucrul, încai aprobăluți strădania, care nu pentru aceea, o-am primit ca să plac, ci ca să folosesc.

Și sînt pentru voi cătră D-zeu rugătoriu

Smeritul între preoți,
Iosif Pașca
de la Ô. Lapos

IV

PREFAȚĂ LA VREDNICE DE POMENIRE ȘI PEA ALESE ZISE A UNORA
DINTRE ÎMPĂRAȚII, FILOSOFI ȘI ALȚI FEL DE BĂRBAȚI ISCUSIȚI,
GRECI, ROMANI, ȘI DINTRĂ ALTE NEAMURI DE DEMULT ÎNTRU ACEST
CHIP PRE LIMBA ROMĂNEASCA ALCĂTUIȚE PRIN MAI MICUL ÎNTRU
PREOȚI IOSIF PAȘCA, PAROHUL ȘI INSPECTORUL PERICEIOLUI.
ANUL DOMNULUI 1820

Cuvînt înainte cătră cetitoriu

Iubite cetitoriule!

Cunoscut avînd eu cum că omul fieștecare după măsura puterii și a tălantului său patriei, binelui de obște, neamului omenesc, a folosi să îndatorește, așîderea de pedeapsa slugii leneșă temîndu-mă, am vrut ceasurile care de la plinirea detoriilor statului și a chemării mele îmi întrecă, spre ceva lucru obștei folositoriu a le jărtfi, și așa m-am apucat de am alcătuit această cărticică care cuprinde niscari alese și cu tot vrednice de pomenire zise a împăraților și a filosofilor și a altor bărbați de frunte dintră neamurile de demult socotind cum că nu puțin folosesc spre îndemnarea cătră faptele cele bune și abaterea de la păcate zisăle, care neamurile cele de lumina descoperirii lipsite, despre acele n-am avut.

Deci iubite cetitoriule, de un lucru încai îmi aprobăleaste străduința, care o am făcut, nu pentru ca să plac, ci ca să folosesc.

Și sînt pentru tine cătră Dumnezeu rugătoriu mai mic între preoți

Iosif Pașca

V

PREDOSLOVIE CATRĂ MĂRIA SA PREA C/INSTIT/ D. CANONIC
DIMITRIE CAIAN CEL TINAR

*Prea C/instite/ Domnule canonic Domn. Domn, mie
deschilinit patron!*

De demult avînd în inimă ca nu numai pentru nenumăratele faceri de bine de la Măria Ta mie deosebi făcute ci și pentru acea de obște folosință și mîngiere neamului românesc și mai ales patriei și diețezului nostru, prin înțeleaptă, strădalnică și exemplară viață a Măriei Tale făcută, să arăt vreun semn de mulțămire cătră Măria Ta. Aceasta pînă acuma lipsa prilejului m-au oprit, deci acuma cu ajutoriul celui atotputernic alcătuind această mică cărticică care cuprinde niscaia alese și vrednice de pomenire zise a împăraților, a filosofilor și a altor bărbați de frunte, dintre neamurile de demult; aceasta spre semnul detornicei mălțămiri o închin măriei tale, nădăjduind cum că această Măria ta mai mult la voia mea de a mulțami decît la acest puțintel semn de mulțămire căutînd, nu numai nu o vei urgisi, ci încă pentru dragostea și rîvna spre moralitate la care îndeamnă și scăderile care într-însa pentru slăbiciunea mea a să fi întîmplat, vei afla cu înțelepciunea cea Măriei tale de sus dată, a le îndrepta te vei și milostuivi.

Pe lîngă care din inimă poftind ca Părintele îndăurător să adauge Măriei Tale laugime de viață spre mai multă folosință și mîngiere neamului și a clerului nostru sînt

Al Măriei Tale

umilit clienș

Iosif Pașca
Parohul și inspectorul
Periceiiului

A TRANSYLVANIAN MAN OF THE ENLIGHTENMENT FROM SĂLAJ
IOSIF PAȘCA

(Summary)

Churchman and priest of Pericei between 1810—1833, the Transylvanian scholar Iosif Pașca (1785?—1850) began his activities under the generous ideas of national revival which the great men of the Transylvanian School of Enlightenment had promoted in the spiritual life of the Transylvanian Romanians. Himself a student of the Romanian schools at Blaj, Iosif Pașca in touch with his former masters, such as Demetrius Cajan Jr. and Samuil Vulcan, at whose advice he wrote and translated a number of books such as *The History of the Bible* (1813), *The History of the New Testament* (1813), *The Art of the Living a long Life* (1815), *Saying Worth Remembering* (1820), *The Commentaries of Marcus Aurelius*. These books in which a great diversis of subjects, such as religion, morales, medicine and popular wisdom are tackled make him one of minor Enlightenment scholars of his epoch. His works, unpublished so far, is the most important contribution brought by Sylvania to the Romanian Enlightenment.